

KRONIKA

NAUJOS KNYGOS

MOKSLO ŽINIŲ TIKRUMAS IR TIKIMYBĖ

XX a. intelektualiniame gyvenime nepaprastai išaugo mokslinio pažinimo reikšmė, bet drauge labiau negu kada nors seniau tapo problemiškas pats mokslinis pažinimas. Svarbiu lūžiu yra laikytinas atsiskyrimas tūkstantmetės tradicijos įteisinto požiūrio į mokslą kaip į absoliučiai patikimą žinių šaltinį ir bandymas interpretuoti mokslinio pažinimo rezultatus kaip tikėtiną, o tiksliau tikimybių žinojimą. Šio lūžio priežasčių ir padarinių tyrimui skirta neseniai pasirodžiusi Evaldo Nekrašo monografija „Tikimybinis žinojimas“*. Šia monografija autorius pratęsia savo tyrinėjimus, apibendrintus ankstesnėje knygoje, skirtoje loginio empirizmo analizei tikimybės ir indukcijos problemos plotmėje**. Fundamentali filosofinė mokslo žinių pagrindo ir vertės problema naujojoje monografijoje nagrinėjama kritiškai gvildenant loginio empirizmo suformuluotą mokslo žinių tikimybinio įvertinimo programą.

Šią programą ir jos realizacijos procese gautus rezultatus autorius tyrinėja dviem skirtingais aspektais. Pirmasis iš jų yra filosofinis-istorinis. Kaip filosofijos istorikui, autoriui rūpi, kokį vaidmenį ši programa vaidina loginio empirizmo filosofijoje, kokios jos istorinės ištakos ir pagrindai, kaip ji siejasi su kitais loginių empiristų projektais ir koncepcijomis, kaip programos realizacijos procese kito svarbiausi jos principai. Antrasis aspektas gali būti pavadintas teoriniu-probleminiu. Kaip filosofui, autoriui rūpi, ar, remiantis šia programa, iš tikro galima tiksliai ir pagrįs-

tai įvertinti mokslo žinias, o jeigu to padaryti neįmanoma, tai kaip konstruktyviai išspręsti loginių empiristų keltas, bet neišspręstas mokslo metodologijos problemas.

Tyrinėjant tokią sudėtingą kryptį kaip loginis empirizmas, filosofinėje literatūroje — tiek tarybinėje, tiek užsieninėje — paprastai neišvengiama dviejų kraštutinumų. Vieni darbai, parašyti filosofų, gerai besiorientuojančių gnoseologinėje problematikoje, bet neturinčių gilesnių žinių apie loginį aparatą, vaidinančią labai svarbų vaidmenį loginių empiristų tyrinėjimuose. Kiti darbai yra parašyti specialistų, gerai žinančių loginę techniką, bet nesugebančių išvelgti glaudaus jos ryšio su filosofine problematika. Kadangi ši problematika loginiame empirizme labai dažnai įgauna loginę formą, tai tiek vienu, tiek ir kitu atveju labai nukentčia kritinės analizės lygis. Minėtos knygos autorius, gerai išmanantis tiek logiką, tiek ir filosofiją, sėkmingai išvengia minėtų kraštutinumų.

Kitas teigiamas monografijos bruožas yra tas, kad joje išryškintos loginio empirizmo teorinės prielaidos, parodoma jo plėtotės vidinė logika, atskleidžiami sudėtingi įvairių loginio empirizmo idėjų tarpusavio santykiai. Todėl autoriaus piešiamas loginio empirizmo paveikslas yra turtingas ir reljefiškas. Ypač sėkmingai jis demonstruoja loginio empirizmo teorinių nuostatų ir principų vidinį prieštarumą.

Kaip žinoma, loginio empirizmo idėjos brendo fenomenalistinės tradicijos dirvoje. Fenomenalistiniai principai loginiai empiri-

* Некрашас Э. Вероятностное знание. Становление и развитие логико-эмпирической программы вероятностной оценки научного знания.— Вильнюс, 1987.

** Некрашас Е. Loginis empirizmas ir mokslo metodologija. Tikimybės ir indukcijos problema.— V., 1979.

ristai rėmėsi ir formuluodami jiems taip brangią vieningo ir vientiso mokslo (integruojančio išskaidytas iki šiol mokslo žinias ir disciplinas) sukūrimo programą. Jų nuomone, mokslo vienovės pagrindą sudaro mokslo aprašomo žmogaus jutiminio patyrimo vienovė.

Vieningo jutiminio patyrimo aprašymui reikėjo sukurti tiksliai ir vienareikšmiškai jį fiksuojančią vieningą mokslo kalbą. Tobulos mokslo kalbos prigimties ir sandaros tyrimas loginiams empiristams iš karto tapo svarbiausiu dalyku. Tokio tyrimo procese mokslo kalba buvo pradėta traktuoti kaip autonomiška struktūra, kurios analizė neturi nieko bendro su psichinių procesų, vykstančių tyrinėtojo galvoje, analize. Taip loginiame empirizme, kurio genezėje tokį svarbų vaidmenį suvaidino fenomenalistinės, subjektyvistinės idėjos, atsirado objektyvistinės tendencijos, ir autorius nuosekliai parodo, kad subjektyvistinių ir objektyvistinių tendencijų konfliktas persmelkia visą loginio empirizmo filosofiją.

Svarbų vaidmenį loginio empirizmo istorijoje suvaidino ir kitas E. Nekrašo nagrinėjamas konfliktas — tarp gnoseologinio absoliutizmo ir gnoseologinio hipotetizmo. Tiesa, skirtingai nuo anksčiau minėto, šis konfliktas truko palyginti neilgai ir buvo išspręstas hipotetizmo naudai.

Remdamiesi labai sena filosofine tradicija loginiai empiristai iš pradžių manė, kad mokslo žinios turi būti ne tik intersubjektyvios ir gerai pagrįstos, bet ir absoliučiai tikros. Taip, beje, galvojo ir pozityvizmo pradininkas Ogiustas Kontas. Tą absoliutų tikrumą joms, loginių empiristų nuomone, turėjo suteikti absoliučiai patikimas žinių pagrindas — mūsų patyrimas. Remiantis tokia nuostata ir buvo iškeltas gerai žinomas verifikacijos principas. Tačiau šio principo ir jame minimų protokolinių teiginių turinio ir formos kritinė analizė greit įtikino loginius empiristus, kad jokie empirinių (skirtingai nuo formalių) mokslų teiginiai nėra absoliučiai tikri.

Įsitikinus visų gamtos ir visuomenės mokslų teiginių hipotetiškumu ir siekiant vis dėlto rasti būdus ir kriterijus išskirti ir atrinkti geriausiai empiriškai pagrįstas hipotezes ir teorijas, loginiame empirizme ir buvo suformuluota mokslo žinių tikimybinio įvertinimo programa, kuri ilgainiui tapo svarbiausiu šios filosofinės mokyklos realizuojamam metodologiniam projektui.

Autorius įtikinamai atskleidžia šios programos gaudų ryšį su mokslo kalbos loginės analizės programa, kurios realizacijos procese ir gimė loginio empirizmo mokykla. Mat, nors analizuodami mokslo kalbą loginiai empiristai iš pradžių tenkinosi dedukcinės logikos aparatu, jie greit suvokė, kad bendros mokslo hipotezės ir teorijos nėra dedukciškai išvedamos iš stebėjimo (empirinių) teiginių — pastarieji jas tik indukciškai patvirtina. Faktų ir hipotezių indukcinį ryšį analizei ir buvo skirta mokslo žinių tikimybinio vertinimo programa. Tai gi buvo žymiai išplėstos kalbos loginės analizės ribos.

Monografijoje atskleidžiamos ir gilesnės istorinės mokslo žinių tikimybinio vertinimo programos ištakos, siekiančios ne tik loginių empiristų taip gerbtą Deividą Hiumą, bet dargi antikinį skepticizmą. E. Nekrašas įtikinamai parodo, kad tikimybinio žinių vertinimo programos iškėlimas buvo posūkio taškas ne tik loginio empirizmo, bet ir visos europiškiosios gnoseologijos istorijoje. Juk ilgus amžius joje vyravo požiūris, kad žinios, skirtingai nuo nuomonių, turi būti absoliučiai tikros. Loginiai empiristai, remdamiesi mokslo žinių loginės analizės rezultatais, šiam požiūriui sudavė skaudų ir, matyt, lemtingą smūgį.

Išaiškines mokslo žinių tikimybinio vertinimo programos ištakas ir jos vietą loginiame empirizme, autorius nuosekliai ir kruopščiai tyrinėja įvairias šios programos puses, nuodugnai gvildena jos principus ir kritiškai, iš marksistinių pozicijų, vertina jos plėtotės procese gautus rezultatus. Monografijos struktūrą, labai logišką, lemia ta aplinkybė, kad minėta programa iškart suskilo į dvi lygiagrečias poprogramas. Loginis empirizmas turėjo du ryškius lyderius — Hansą Reichenbachą ir Rudolfą Karnapą, kurie kai kuriais svarbiais gnoseologiniais ir metodologiniais klausimais buvo skirtingų — bendrų teorinių pažiūrų rėmuose — nuomonių. Ieškodami mokslo žinių empirinio pagrįstumo laipsnio vertinimo būdų ir priemonių, jie irgi nuėjo skirtingais keliais. Tai ir lėmė dviejų skirtingų tikimybinio vertinimo programos variantų susidarymą. Reichenbacho nuomone, empirinių mokslų teiginių netikrumas reiškia, kad jiems iš viso negali būti priskirta klasikinė teisingumo reikšmė — „teisinga“ arba „klaidinga“. Pasak jo, vietoje to jiems turi būti priskirta neklasikinė teisingumo reikšmė —

statistinė tikimybė, kurią reikia tapatinti su teiginiu aprašomo įvykio dažnio riba.

Tuo tarpu Karnapo nuomone, visos mokslo hipotezės yra arba teisingos, arba klaidingos, tik mes nežinome jų teisingumo reikšmės ir todėl turime tenkintis jų patvirtinimo empiriniais duomenimis laipsnio nustatymu. Šis laipsnis yra, be abejo, tikimybė, bet ne statistinė, o loginė. Loginė tikimybė išreiškia dviejų teiginių artumą, loginį santykį ir nuo faktinio pobūdžio aplinkybių nepriklauso: Loginės tikimybės sąvoką Karnapas eksplikuoja jo sukurtoje originalioje loginėje sistemoje — tikimybėje indukcijoje logikoje.

E. Nekrašas nuodugnai analizuoja abiejų mokslo žinių tikimybinio vertinimo programos sudėtinių dalių struktūrą ir dinamiką. Daugiausia vietas jis skiria tradicinės filosofijos problemų, įgaunančių loginame empirizme specifinę formą, tyrimui. Kadangi svarbiausia empirinės gnoseologijos problema yra indukcijos pagrindimo problema, tai ją daugiausia ir gvildena autorius. Jis įtikinamai parodo, kad loginių empiristų bandymai ją išspręsti remiantis tikimybinėmis idėjomis nebuvo sėkmingi, nes jie taip ir nesugebėjo peržengti D. Hiumi (kuris pirmasis iškėlė šią problemą), taip pat ir visam empirizmui būdingos gnoseologinio Robinzono pozicijos.

Gili loginio empirizmo probabilistinės mokslo filosofijos analizė įgalina autoriui nuodugnai ir tiksliai išaiškinti XX a. filosofijoje tiek daug ginčų keliantį klausimą — koks yra tikrasis loginio empirizmo ir kritinio racionalizmo santykis? Žymiausio pastarosios krypties atstovo ir vieno populiariausių nūdienos filosofų — Karlo Poperio požiūriu, jo kritinis racionalizmas radikalčiai skiriasi nuo Reichenbacho ir Karnapo loginio empirizmo. Kritiniam racionalizmui esą būdingas deduktyvizmas, falsifikacionizmas, negatyvizmas ir objektyvizmas, o loginiam empirizmui — induktyvizmas, verifikacionizmas, pozityvizmas ir subjektyvizmas. Tačiau E. Nekrašas labai argumentuotai parodo, kad, nors ir yra kai kurių abiejų filosofijos krypčių skirtumų, kuriuos lėmė visą naujųjų amžių filosofiją persmelkianti ginčo tarp racionalizmo ir empirizmo, deduktyvizmo ir induktyvizmo dvasia, kritinis racionalizmas ir loginis empirizmas remiasi bendru teoriniu pagrindu. Metodologiniu požiūriu, abi šios srovės tėra skirtingos šiuolaikinio hipotetizmo formos. Maža to, probabilistiniais terminais galima suformu-

luoti kai kurias pagrindines Poperio mokslo filosofijos idėjas.

Baigęs nagrinėti šį klausimą, autorius dar labiau išplečia savo tyrinėjimų sritį, siekdamas nustatyti mokslo žinių tikimybinio vertinimo programos reikšmę visai XX a. mokslo filosofijai ir atskleisti naujų jos idėjų formavimosi teorinį kontekstą. Kadangi žinių empirinio pagrindimo ir įvertinimo problema labai svarbi mokslo filosofijai, tai nieko nuostabaus, kad loginio empirizmo, kad ir nuėjusio nuo filosofijos avanscenos, rezultatai, gauti šioje srityje, kėlė ir tebekelia įvairių dabartinės mokslo filosofijos krypčių atstovų susidomėjimą. Atsiribodami nuo jiems nepriimtinių loginio empirizmo gnoseologinių principų, jie ir toliau iš dalies remiasi jo lyderių loginėmis idėjomis. Žinomi dabarties filosofai (paminėsime tik vieną — Jaką Hintiką) kategoriškai atmeta Tomo Kuno nuomonę, kad bendrų racionalumo standartų nėra, ir tęsdami loginių empiristų pradėtą darbą, toliau intensyviai ieško mokslo hipotezių vertinimo kriterijų.

Didelis E. Nekrašo darbo nuopelnas yra tas, kad loginį empirizmą su visa jo logine mašinerija jis traktuoja ne kaip *deus ex machina*, o kaip dėsningo, logiško tam tikrų filosofijos tendencijų plėtotės rezultatą. Autorius, pasirinkęs savitą analizės rakursą, ne tik pateikia originalią ir įdomią loginio empirizmo kaip probabilistinės mokslo filosofijos koncepciją ir ne tik naujai nušviečia šios labai reikšmingos XX a. filosofijos srovės atsiradimo, plėtotės ir deintegracijos istoriją, bet ir puikiai perteikia nenumaldomą filosofinės minties vystymosi logiką. Nors knyga iš skaitytojo reikalauja dėmesio ir koncentracijos, jos skaitymas gali jami suteikti didelį intelektualinį malonumą.

Kitas monografijos teigiamas bruožas yra tas, kad jos autorius ne tik siekia išaiškinti, kodėl filosofai sprendė kurias nors problemas, kaip jie jas sprendė ir kodėl sprendė taip, o ne kitaip, bet ir pats nori (ir geba) spręsti jų neišspręstus klausimus. Todėl visai natūralu, kad paskutiniame monografijos skyriuje autorius, susistemines turtingo loginių empiristų intelektualinio patyrimo kritinės analizės rezultatus, kelia sau uždavinį išplėtoti dėstymo eigoje jo paties iškeltas konstruktyvias idėjas siekiant išspręsti keturias kardinalias XX a. pabaigos mokslo filosofijos problemas, kurias jis formuoja taip: „1) kokia tikimy-

bės sąvokos prasmė? 2) ar mokslo hipotezių indukciniai įvertinimai gali būti išreikšti tikimybės terminais? 3) kokį vaidmenį moksliniame tyrime vaidina indukciniai samprotavimai? 4) ar tokius samprotavimus reikia pateisinti?" (p. 212). Tyrinėdamas šias problemas, autorius gauna reikšmingų rezultatų. Išaiškines, kad tikimybė yra abstrakti matematinė sąvoka, kurios interpretacijos sudaro gan plačią šeimą, ir įrodęs, kad (priešingai Poperio nuomonei) mokslinis tyrimas neįmanomas be indukcijos, jis kartu prieina išvadą (priešingą Karnaupo nuomonei), kad indukcijos analizė negali apsiriboti indukcijos tikimybių modelių kūrimu, pagrindimu ir panaudojimu. O pačią indukcijos pagrindimo problemą E. Nekrašas reformuluoja kaip indukcinių metodų pasirinkimo problemą ir parodo, kad kiekvienu konkrečiu atveju ši problema turi būti sprendžiama remiantis tyrinėtojo turimų hipotezinių žinių analize. Jis argumentuotai parodo, kad prielaidos, kuriomis remiantis ši problema buvo tradiciškai formuluojama, yra nerealistiškos.

E. Nekrašo monografija atidengia naujus loginės ir filosofinės problematikos klotus. Tai, žinoma, sveikintina. Bet darbas, matyt, tik laimėtų, jei kai kurie klausimai, ypač liečiantys įvairias logines sistemas, būtų dėstomi paprasčiau, vengiant techninių ir daliai skaitytojų sunkiai įkandamų detalių. Visą medžiagą, liečiančią probabilistinių idėjų raidą filosofijos ir mokslo istorijoje, reikėjo turbūt sudėti į pirmą skyrių. Matyt, daugiau dėmesio knygoje galima buvo skirti filosofų, nepriklausiusių loginio empirizmo kryptčiai, probabilistinių idėjų analizei. Čia galima paminėti kad ir Bertraną Raselą. Plačiau buvo galima aptarti ir indukcijos bei dedukcijos vienovės klausimą.

Šios pastabos ir pageidavimai nekeičia bendro aukšto aptariamoms monografijos įvertinimo. Itin reikšmingas E. Nekrašo darbo bruožas yra jo sistemingumas ir vientisu-

mas. Mūsų filosofinėje literatūroje labai stokojama darbų, apimančių visą kryptį ir tam tikros problematikos raidos etapą. Vientisumo nuostata įgalino E. Nekrašą išryškinti tas fundamentalias problemas, apie kurias koncentruojasi visi likę klausimai, ir gauti įdomias išvadas, ne tik apibūdinančias loginio empirizmo filosofiją, bet ir turinčias didelę reikšmę visai šiuolaikinio mokslinio pažinimo analizei.

Reikia specialiai pabrėžti, kad darbe labai nuosekliai ir nuodugnai atskleidžiama nagrinėjamų problemų raida — matyti, kaip plėtojosi jų turinys, metodika ir metodologiniai principai. Autorius įtikinamai parodo, kad priemonės, kuriomis remdamiesi loginiai empiristai bandė realizuoti savo programą, dažniausiai pasirodydavo nepakankamos, o tai vertė nuolat keisti tiek programos prielaidas ir principus, tiek ir tikslus.

Baigdami turime padaryti tokią išvadą: E. Nekrašo darbas yra labai svarus indėlis tiek į filosofijos istorijos, tiek ir į mokslo metodologijos tyrinėjimus. Jo monografija yra rimčiausias tarybinis veikalas, skirtas loginio empirizmo filosofijos analizei. Tarybinių filosofų V. Švyriovo, V. Lektorskio ir kitų darbus, skirtus kur kas bendresnei pažinimo problematikai, E. Nekrašo darbas pralenkia teoriniu analizės fundamentalumu ir mąstymo jėga. Panašių į jį monografinių tyrinėjimų nėra, kiek mums žinoma, ir užsienyje. Monografija „Tikimybės žinojimas“ — tai kapitalinis darbas, pasižymintis aukštu teoriniu lygiu, demonstruojantis didelę autoriaus erudiciją ir gilią loginę kultūrą. Jis jau sukėlė nemažą specialistų susidomėjimą.

E. Nekrašo knyga, be to, reikšmingai pagausina lietuvišką filosofinę literatūrą, kurioje klostosi savita pažinimo problemų tyrimo tradicija.

B. Kuzmickas